

A BALASSI-KOMÉDIA SZERZŐJÉNEK KÉRDÉSE.

Horváth Jánosnak e folyóiratban megjelent érdekes cikke (III: 289—293. ll.) indít arra, hogy a Balassi-Komédia szerzőjére vonatkozólag én is elmondjam eredményeimet, amelyekre már előbb, a Gyulafehérvári Glosszákkal kapcsolatban jutottam s amelyeket Farkas Gyula és Borbély István cikkei után mindjárt szerettem volna közölni, ha egyéb nem késleltet.

A XVI. század irodalmának e fontos termékében, a Comoediában, Farkas eredménye szerint három (?) nyelvjárás alakjainak keveredését (?) észlelhetjük; az e-ző (így!), i-ző és ö-ző nyelvjárását. Legnagyobb számban vannak az e-ző nyelvjárásbeli alakok; az i-ző nyelvjárásbeliek ritkábbak; feltűnőek az ö-ző nyelvjárás alakjai. Ezekon kívül előfordul még ö>ü stb. változás és nagyon valószínűtlen (?), hogy ily különböző nyelvjárású alakok keveredhetnének össze egy egyén nyelvjárásában. Az előszóban a nyelvjárású alakok ily keveredését nem észlelhetjük (?); ö-ző nyelvjárású alakok ottan egyáltalán nem fordulnak elő (?). Karádinak kéziratban fennmaradt Apocalypsis c. műve ugyanilyen nyelvi sajátságokat tüntet fel. S minthogy helyesírás tekintetében is elüt (?) az előszó a Comoediától, nem valószínű, hogy az előszó és a Comoedia ugyanazon egy személy műve, Karádié lenne. A Comoedia valószínűleg (?) többszörös másoláson ment át; innen (?) a rendszertelen helyesírás és a különböző (?) nyelvjárások alakjainak keveredése. (Irodtt. II. 528—529.)

Farkas emez eredményei nem helyesek (azért is kérdőjeleztem meg), mert nem helyes az alap, amelyen áll. A Comoediában előforduló e-ző (olv. ë-ző), ö-ző és i-ző alakok nem három nyelvjárás alakjainak keveredése, hanem egy nyelvjárásban is előforduló sajátságok, amelyek egy egyén nyelvjárásában is meglehetnek. (V. ö. pl. Felső-dunántúl: szem, köll, böcsület, hirivel; s általában az ú. n. ë-ző és

¹ A kérdőjelek tőlem valók.

ő-ző nyelvjárások alakjait és a XVI. századbeli írókat legtöbbször.) Az előszóban az efféle alakok szintén előfordulnak, pedig az egy egyén, Karádi műve; ott is van ő-ző alak is¹: sivőlt 5, hogy a törüenbe 2,² földén 6 stb. alakokat ne is idézzem. A kéziratban fennmaradt Apocalypsis meg, úgy látszik, szintén ilyen sajátságokat mutat eredetiben. (V. ö. címlapján: Szekes Feiervari, esmeretiben, könyvenek stb. Nemz. Múz. 199. Fol. Hung. és Farkas cikke szerint is, id. h. 529.) Helyesírás tekintetében pedig az előszó (ajánlás) nem üt el annyira a Comoediától, hiszen pl. a j-s hangok jelölése az előszóban sem egyöntetű (magyar, fenyegeti, bizonyította, törvenbe, szegen stb.), mint a Comoediához tartozó címben és címlapon is: Mennihart, melliel; aggyatoc, Abrugybanyan stb.

Íme tehát ezek alapján a Comoedia és az előszó nem különböznek annyira, sőt egy személy művei is lehetnek, amint ez lennebb még jobban kitűnik. Farkas még, úgy látszik, nincs tisztában az ẽ-ő hangviszonnyal, az ẽ-zés fejlődésével, a nyelvjárások sajátságaival s azoknak irodalomtörténeti kérdésekben helyes alkalmazásával; bár helyes módszer körül tapogatózott és ezért elismerést érdemel.

Borbélynak a XVI. századi pontatlan, helyesebben következetlen, meg nem állapodott ortográfiára tett megjegyzésében igaza van³ és helyesen vette észre, hogy az előszóban is vannak ő-ző alakok (nemkülönben, az ő fiára); viszont a nyelvjárási «módszert», úgy látszik, ő sem ismeri és téved, mikor azt állítja, hogy a Farkastól felsorolt sajátságok «a régi nyelvnek minden dialektusban meglevő alakzatai» (Irod. III. 176.). Vesse össze pl. a Comoediával Csáthi Demeternek a Pannónia megvételeéről szóló énekét akár Szilády átírásában: R. M. K. T. I. — Helyes az Apocalypsis másolatára tett megjegyzése; azonban bizonyos, hogy a régibb másolók nem vetköztették ki egészen az eredetit nyelvjárása mivoltából, mint pl. a Comoediát Toldy, Szilády, vagy legújabbban Alszeghy Zs. (Kisf.-Társ. Nemzeti Kvtára IX.) átírt kiadása sem s eredeti szöveg hiányában ezeken is el kell indulnunk, mint ahogy indult ő is a Comoediának Szilády-féle kiadásán. Fontos az a megjegyzése, amelynek ő nem tulajdonít fontosságot s amelyet csak jegyzetbe tett; «vajjon a Farkas emlegette nyelvjárási sajátságok miként

¹ Én is az Akadémia példányára hivatkozom. A számok a lapszámot jelentik.

² V. ö. terven Schl. szój. 513. és még Meliusnál is 1568: teruin, Szent Ján. 484, Ny. Sz.

³ Kivéven természetesen Dévait, Sylvestert és Heltait; azonban ezekenél is akad, mint tudjuk, eltérés.

magyarázhatók meg a székesfehérvári származású Karádi nyelvben?» (id. h. 177.).

Én erre a kérdésre is meg próbálok felelni, s ezzel még világosabb lesz az is, amit ő más szempontok alapján úgy állít, hogy: «nem lehet Karáditól elvitatni a Balassi-Komédia szerzőségét.» (Id. h. 176.) De egyszermind a Horváth Jánostól fölvetett újabb kérdés, Szotyori Gáspár állítólagos szerzőségének kérdése is tisztázódik.

A nyelvemlékek szerzőjének kérdésénél nem utolsó fontosságú a nyelvemlékek nyelvjárása, ha átírt szöveggel van is dolgunk. Csak helyes módszerrel induljunk. Ismernünk kell t. i. a nyelvtörténetet és az élő nyelvjárások sajátosságait, mert hiszen a régi írók még a XVI. században, a könyvnyomtatás korában is, sőt később is, önkénytelen belevitték írásaikba nyelvjárásukat, minthogy még nem volt megállapodott irodalmi nyelv. Sőt ma is föl lehet fődözni a nyelvjárást egyik-másik írónknál. E nyelvjárás megállapítása pedig fontos irodalomtörténeti eredményekre és következtetésekre vezethet. A nyelvjárástan valósággal az irodalomtörténet segédtudománya lehet.¹ Persze legjobb ilyen esetben is az összetett bizonyítás, mely együtt és egyszerre több sajátosságot néz az író nyelvében (pl. ö-zés~ë-zés, i-zés s nemcsak hang-, de szó- és mondattani sajátosságok is, nyelvtörténeti, még pedig fejlődéstörténeti alapon) s minden más tárgyi szempontra is figyelemmel van. A másolatok és nyomtatványok helyett természetesen okvetetlenül legjobb, ha rendelkezésünkre áll az eredeti kézirat, vagy kiadás, de ha az nincs, az élő nyelvjárások alapján a másolatokat sem szabad olyan formálisan elemezni, mint pl. Farkas teszi a Comoediával, vagy mint eddig tették pl. a HB.-del, hogy két vagy több író nyelvjárása van bennük. Bátran nézhetjük Balassi Comoediáját akkor is, ha másolat. De induljunk ki az előszóból, amely végre is *egy* ember írása, éppen a Karádié.

Ebben főként ú. n. ë-ző alakok fordulnak elő: kezemhez 1 (olv. kezemhöz), fejekre 2 (=fejükre), ezkezi, ezkezeket 3, 4 stb., amelyeket részben Farkas is idéz (id. h. 529.) s még mások is: meg erdemlet, el vegezet (v. ö. nyelvjárásokban: érdömlött, végezött). Ezek mellett ö-zők is vannak: siuölt stb. (ld. fennebb). Mindkétféle sajátosság *egy* író nyelvében. Aztán i-ző alakok; szekiben, tiztiben 6, szüksegit 6; ellenben é-vel: maradék, székesfeyeruari, egez, túrvenbe, szegenit stb. utóbbiak nagyobb számban, mint az i-zők. Erről Farkas nem is szól,

¹ Én «Magyar nyelvjárástan, mint az irodalomtörténet és történelem segédtudománya» címmel már tartottam is kollegiumot a bpesti egyetemen. (L. Tanrend 1913/14. I. 71. l.)

pedig ez fontos — és szintén ugyanazon író nyelvében fordul elő. További sajátságok az ú. n. ü-zés, vagyis a zártabb *ü ö* helyett; *ű (ő)*, *túr*en e. h. törven, ami szintén előfordul, *-túl* e. h. *-tól* elei^t*ül* 1 stb. A mássalhangzók körében a palatálisak közt az *ly*, ha *l*-lel van írva, bizonyára úgy is olvasandó: kiral többször, de kiraliok és kiralytul 4 is; *helt* 5, *hel*zetet 6; viszont a *d* és *t* jésítve: *Abrugyb*anyan, *bizonittya*, *me*glathatt^yac 2, *elhalazt*ya 3 stb. Gyakoriak a kettős mássalhangzók; *hy*ússe^gben 1, *partol*assert, *er*össen, *fellie(n)*ec 2, *mike*ppen stb. Ezek régi íróinknál többször előfordulnak; de szintén fontosak és a nyelvjárásnál figyelembe veendőek. A föltételes módú régi alakok: *felhozna*ia stb. történeti alapon semmit sem számítanak, mert egykor általában mindenütt így voltak. Viszont egyes tájszavak: *suls*ag 2 (=súlyosság), *mariczkoluan* 4 (maricskolván, markolván) szintén bizonyíthatnak. — Ezek alapján Karádi, az előszó és legalább részben a címlap írója, olyan vidékről való volt, ahol inkább *ë-t* ejtettek, de *ö-z*tek is már a multban; az *é* helyett pedig csak ritkábban mondtak *i-t*; viszont így szóltak: *ű, üt*, *istentül*, az *ly* helyett pedig többnyire *l-et* ejtettek, a *t-t* és *d-t* palatálizálták s magánhangzók közt a kettőzött mássalhangzókat nagyban ejtették.

Ez a nyelvhasználat egészen talál Karádi szülőhelyének, Székesfehérvárnak és vidékének nyelvjárásával, mint ezt pl. Balassa Magyar nyelvjárások c. műve 40—41. és Zolnai Fehérmegyei nyelvsajátságok c. cikke, *Nyelvőr* 30: 273—284. is igazolhatja s amelyet magam megfigyelésből személyesen is ismerek. Ott van ma is *ë, ö* együttes használata (v. ö. Balassa 41, Zolnai 274); ma ugyan: *fejükre*, *eszköz, süvöt* járja, de ezek csak azóta tovább fejlődött alakok; érdemlött és elvégezött ma is így használatos. Van *i-zés* is: *székibe*, *fínyi* stb., utóbbi tovább fejlődött alak; de «minél keletebbre megyünk, annál többször hallható az *é*, különösen Fehér megye déli részén» s az *é* ma is csak kissé zártabb Székesfehérvárott és vidékén (v. ö. Balassa id. h. 40.). Az *ö* helyett *ű-t* mondanak ma is: *ű, űket, tüle*. Az *ly* ma *j* is: *ojan*, de *l* is járja helyette: *helés* stb. (v. ö. Zolnai 275., Balassa 41.). A láthatt^yák-féle alakok ma is előfordulnak (saját megfigyelésem); a mássalhangzók kettőzése pedig gyakori (v. ö. Balassa és Zolnai id. h. is). A *suls*ag egyéni alkotás is lehet, de v. ö. ma is *sulok* (=sulyok) Fehér m.; *mariczkol* pedig — amelyet a *Nyelvtört.* Szótár (Ny. Sz.) csak a Comoediából ismer, — egyenesen Dunántúlról és a Felsőduna palócós mellékéről mutatható ki. V. ö. *maricskol* (l) Bakonyalja, Veszprém m. *Nyelv. Fü.* 34: 98; *bele- és öszemaricskú*, Fehér, Győr, Veszprém m.; *kimaricskó*, kimerít Bars és Nyitra m.; *maricskál*, markolász és *maricskol* (*maricskúni*) u. a. Csallóköz M. Tsz. V. ö. továbbá a Comoedia kolofonján: *miheliebe* (Dtül ma is *mihel* =

műhely) és *hanac* (olv. hának=havának, mint hoá és há=hová, Fehér m. is, Nyr 30: 276) dunántúli alakokat. Egy pár sajtáság (pl. ből, rol) mai szempontból úgy látszik, mintha erdélyi sajtáság volna, de a nyelvtörténetben ez volt az egykori eredeti alak Dunántúl is. V. ö. Erdy, Bécsi, Münch. és Apor C. stb. Ny. Sz. — Az abrudbányai nyelvjárásra v. ö. különben Lázár Istvánnak Az alsófehérmegyei népnyelv. c. dolgozatát. Nyr 25. köt.

Hadd lássuk most a Comoedia nyelvét! Az akad. példány szerint, de Toldy, Szilády és Alszeghy újabb helyesírású kiadása szerint is olyan sajtáságok jellemzik, mint ahogy részben Farkas is jelezte: e-ző (olv. ë-ző) alakok: küldettem 9, kőniörgettem 9, kezenie, pispeknec, velec, kezett (között) kentese 29. stb., mint az előszóban is: földenc, ézkezi stb.; és ő-zők, mint: böczületed, böczüllem 28, eluötted, eskőnesnekül 28, vőtte 17., tőttelek, földsege stb. — még pedig nem ,keveredve', hanem az ë és ö egymással váltakozva is, pl. pispek, de pispók is, vőttem, de vettem is, kellőt és kellet, — mint az előszóban törveniet, de türvenbe kétféleképen is. Általában olyan módon, mint az előszóban, csak valamivel több ö-vel; de több ë-vel is, mert itt hosszabb a szöveg. Továbbá i-zők: úszenetít, hitiben, niha, niha-niha; de több alak é-vel: addeg, remenlem, földsege, ugyanynyera, földsen stb., épúgy, mint az előszóban. Itt is ö h. ü: ű, ütet, de ő is; kű, Detrekűt; és i h. ü: hűtet, tű, mint az előszóban: ügyekezzenec. A mássalhangzók közt az ly h. l: kiral, kiralne, helt, folna; viszont palatálizálás: oli 8 (oly), bestie 39 (olv. bestye), Giötrekő 39¹ (v. ö. Detrekű) és kettőzés: böczüllem, erőssen stb. — szintén mint az előszóban. A ragozásban is: -tul, -tül: uraktul, tülem, ettül; továbbá: velec, hajoc, benne, mint az előszóban. Tájszavai közül pl. a *penig* előfordul Dunántúl Vasban és Göcsejben ma is, M. Tsz., sőt a *peniglendég* alakban Fehér megyében ma is, Nyr 30:275; *megebékéllik* Veszprém m.-ben, *megavélt* u. o.; *váras* egykor általános alak, ma is előfordul Dunántúl, pl. Badacsonytomajban és Baranya m.; *misét hall* e h. hallgat ma is úgy Somogyban; *minem*=,ugyan' és ,vajjon nem' elavult szóra v. ö. Münch., Bécsi és Apor C. (Drávamellék), Nagysz. C., Molnár Albert, Melius, Ozorai, Decsi, Faludi — főként dunántúli írókat. Ny. Sz.; *kiszinli* = kitudakolja ma is Veszprém m. Mezőlakon (Rúzsás A.) és Somogyban, Erdősokonyán (Csapó I.); *vastagon* = szélesen, ma is Somogy m.; az *ismég* ma: ismét u. o.; *gyűjt benne* ma is = belőle Somogyban, Marczali; *mivél*(l) ma is = tesz, megtesz u. o. és Veszprém m. is; *mégmivéte*; *másuva* ma is előfor-

¹ Bár ez gúnyos szójáték, v. ö. nagy giötrelme vagyon 40. u. o.

dul Veszprém m. ; *ottan-ottan* szintén u. o. ; *nehéz néven venni* Somogyban ma is (v. ö. e kifejezést is : *igön mögnehezüte* = rossz néven vette, Somogy, Marczali) ; *áros* = árus u. o. és Veszprém m. ; *bestye kurvafia*, ma *b.-kurafi* Dunántúl és az ezzel érintkező palócságban ma is előfordul szitkozódásban (v. ö. M. Tsz. is), u. o. előfordult a nyelvtörténetben is, v. ö. Ny. Sz. ; *lator* és *szabados* ismeretes ma is u. o. (utóbbi Somogyban is, de vö. Veszprém m. is M. Tsz.) ; a német „Gothelph” pedig, mely a bajor-osztrák nyelvjárásból való (v. ö. Grimm szótárát), Veszprém m.-ben Vináron, a németséghez közel levő magyarok beszédében ma is hallható, állítólag „egészségére váljék” értelemben (Rúzsás A.), a dunántúli németek meg épen úgy mondják, vagy tovább fejlett alakban : *höf got!* (Nagy L. hallgatóm).

Ime, ezek alapján a Comoedia Karádi műve is lehet, mint ahogy Horváth István állította s Beöthy és mások a benne levő valláspolemiai vonatkozások (fülbegyónás és a *prædestinatio* gúnyolása) alapján állították. Ha pedig mástól került volna a darab Karádi kezéhez, mint ahogy ő állítja (v. ö. az előszót), akkor is a szerző dunántúli, még pedig az *ö~õ* és *é* együttes használata alapján a Balaton vonalától lefelé eső vidékről, a tájszavak és *ö-zés* szerint Somogyból való is lehetett volna, kisebb fokú *ö-zése* alapján Felsősomogyból való. De hiszen *ö-zés* volt Karádi előszavában is és az *ó* családja is Somogyból származhatott (v. ö. Karád, Felsősomogyban). Az pedig, hogy ő úgy tünteti fel a dolgot, mintha mástól került volna hozzá a mű, tetetés is lehet, talán hogy abban a bosszúálló korban enyhítsen a kiadáson. Annyi bizonyos, hogy Karádi megtartotta gyermekkori nyelvjárást az előszóban s a Comoediát is írhatta — ennek nyelve alapján Az is bizonyos, hogy olyan ember írta e művet, aki a Balassák felsődunamelléki birtokaival, tiszántúli meg erdélyi viszonyaival is ismerős volt s a Batthyányak dunántúli birtokait is ismerte (Németújvár és Rohonc) — és valószínűleg unitárius pap volt, még pedig jó tollforgató. E körülmények pedig a nyelvvél együtt mind Karádira mutatnak, valamint az is, hogy a Comoedia miatt egy évvel később (1570) menekülnie kellett Erdélyből.

Még több bizonyítékot is hozhatnék fel a nyelv alapján a dunántúli származású Karádi szerzősége mellett. Így pl. a szintén dunántúli, vasmegyei, sárvári prédikátor, *Magyari István* nyelvét, amely Borbély I. más szempontból való idézetében is ugyanolyan sajátosságokat mutat, mint Karádié : *vetketis, tót, igeknec, őszve*, esetekben, *vetkec, kellőt, pengig, kónnyú* stb. (I. Irod. II. 175.). Aztán a Sziládytól zemplénmegyeinek tartott, de iskoláztatása (t. i. Paduában tanult és főként nyelve alapján inkább somogyi születésűnek tart-

ható,¹ *Sztárai Mihálynak*, a tolnai papnak Comoediája, Az igaz papságnak tiköre, ugyanazon korból (1553—58.) teljesen hasonló nyelvet mutat minden sajátságában, csak alig különbözik valamiben a Balassi-komédia nyelvétől (pl. *kedig*=*pedig*). Az *ë* használataiban még abban is talál, hogy pl. *pispek* és *pispök* Sztárainál is többször előfordul egymás mellett (v. ö. R. M. K. T. I. 231, 234—235 stb.). Az effélék alapján azt is megérthetni, miért lehet Karádinál is az előszóban: *különben*, a Comoediában ellenben: *külemben* alak. Ezek párhuzamos formák, mint mai is; *fel* és *föl* ugyanazon író nyelvében is. Ilyen sajátságokat mutatnak a Sebestyén Gyula gyűjtötte Regós énekek és Dunántúli népköltési gyűjtemény (M. Népk. Gyűjt. 4., 8.), meg Vikár somogy megyei gyűjtése (u. o. 6. köt.) is arról a területről; valamint a székesfehérvári nyelvtörténeti adatok is. (Ld. pl. M. Nyelv X: 83., 138.)

Ezek alapján Farkas bizonyítékai nem sokat érnek, ha már be is jutottak az irodalomba, s Kertbenyék eredménye nyelvi alapon nem helyes. Fölvethetné valaki még, hogy a Comoedia úgy, ahogy van, nem teljes és hátha ez is amellet szól, hogy Karádi mástól kapta. Nem szabad e kérdést a mai drámairás szempontjából tekintenünk. Sztárai Mihály is töredékszínművet írt a papok házasságáról (ld. R. M. K. T. V. 136.) s Karádi is, — ha ő volt is az író, — eléggé jellemezte a közreadott öt színben is Balassát és a romlott kort. És épen úgy nyilatkozhatott meg benne az unitárius, mint Sztáraiban és Magyariban a református.²

De a Balassi-komédiát nem írhatta Szotyori Gáspár sem, kinek P. Thewrewk Józseftől idézett négysoros verse, amely bátran lehet XVI. századi is, más nyelvjárási árnyalatokat mutat az erdélyi nyelvterületről (v. ö. nála: *szegin*, Irod. II. 290. és a Comoediában: *szegen*, valamint az előszóban is). Szotyori Gáspár a hunyadmegyei sztrigyvölgyi *ë-ző* és *i-ző*, vagy a háromszéki *ë-ző*, *é-ző* nyelvjárásban írhatta volna a Comoédiát. Előbbire összevethetni ma is a Sztrigy völgyében a lozsádi nyelvjárást, mely csaknem mindig *ë-z* és általában *i-z* (ld. Kolumbán Samu leírásában Nyr. 22:355, 356 stb.); utóbbi területen, Háromszéken meg csakugyan van Szotyor község ma is, de ennek nyelve szintén *ë-ző*, s távolabb áll

¹ Sziládyval szemben, ki zemplémmegyeinek tartja (R. M. K. T. V 294.) v. ö. u. o. 293. és Horváth C. Régi m. irod. I. 200. is.

² A Debreczeni disputatiót vagy válaszüti Comoédiát azonban épen nyelve alapján nem ő írhatta. Az valamelyik erdélyi származású, székely paptól való lehet s nyelve magyarázatában Alszegehlyvel szemben Kovács Dezsőnek lesz igaza (v. ö. Alszegehly id. m. 475.).

az előszó és a Comoedia nyelvétől. Szotyorinál talán csak maradt volt egy példány az Abrudbányán megjelent Comoediából s arról lehetett valami családi hagyomány, mely íróvá tette az eredeti tulajdonost, mint ez más esetben is fordult elő régi emlékeknél, így pl. a Gyulafehérvári Glosszáknál is.

Ime, így kell visszajutnunk a régibb eredményhez más úton is, ha behatóbban vizsgálódunk s ebben erős kalauzunk volt a nyelv, Karádi és a Comoedia nyelvjárása. Kár, hogy Farkas eredménye oly hamar lett «kétségtelennek» látszó (v. ö. Irod. III. 289. Horváth cikkében). Irodalmunk történetében vagyunk így még más újabb eredményekkel is, pl. a Tinódi születéshelyére és a kuruc balladák hitelességére vonatkozókkal is, amelyeket egyfelől csak a nyelvjárások alapján — de csak összetett bizonyítással — tisztázhatunk. Erről azonban majd máskor szólok.

ERDÉLYI LAJOS.